

НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ

У статті здійснюється теоретичний аналіз психологічного підґрунтя актуалізації наукового потенціалу особистості. Конкретизуються складові механізмів розвитку особистості ученого за культуротворчою моделлю. Систематизується спектр особистісних психологічних новоутворень, що виникають у дослідника внаслідок оволодіння ним культурою наукової праці, що є запорукою її успішності.

Ключові слова: науковий потенціал особистості, психологічні механізми актуалізації, культуротворча модель розвитку дослідника.

Постановка проблеми. Прийняття пріоритетної ідеї розвитку особистості як суб'єкта, який поєднує у собі духовні, інтерактивні, креативні та інтелектуальні здібності, здатного до активної участі у перетворенні власної навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності, обумовлює цілеспрямоване конструювання й реалізацію моделі культури дослідницької праці як показника сформованості та реалізації наукового потенціалу.

Головне завдання залучення особистості учня, студента до науки на засадах актуалізації, розвитку наукового потенціалу – формування особистості готової та здатної, тобто компетентної, до здійснення пізнавальної діяльності у форматі науки.

Теоретичний аналіз наукового доробку дослідження особливостей розвитку наукового потенціалу [1; 2; 3; 12] дозволив виявити дві базові суперечності, що відображають такі неузгодженості:

– між усвідомленням необхідності опанування культурними знаннями і досвідом та неготовністю приймати цінності культурооволодіння й культуротворення як керівництво до дії;

– між рівнем сформованості дослідницької культури і вимогами, що характеризують особистість як таку, яка володіє способами організації культурної дослідницької діяльності.

Розв'язання даних суперечностей буде сприяти активізації дослідницької діяльності тих, хто навчається, орієнтації їх на творчість і, врешті-решт, на культурне становлення, що на практиці забезпечить розгортання суб'єктної позиції особистості.

Окрім того, у визначенні вченими сутності психологічного механізму, психологічних умов як психологічних ресурсів для досягнення людиною високих результатів у дослідницькій діяльності, виокремились три основні точки зору. По-перше, у межах природничо-наукової парадигми розвитку наукового психологічного знання, для якої головне – пояснення причин явища. По-друге, з виникненням у фізіології ідеї регуляції (І. Сеченов) у динаміці психічного процесу (С. Рубінштейн, О. Брушлінський та ін.) [6; 14]. По-третє, з розвитком ідей системно-структурного підходу (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонт'єв та ін.) [8; 9; 13; 14] виникає поняття функціонального органу як конкретної цілісної конфігурації, що складається з певних компонентів й забезпечує виконання тих чи інших регулятивних функцій. Такий функціональний орган не тільки виконує функцію психологічного механізму, але і є ним по суті.

Отже, "психологічний механізм" є широким поняттям і являє собою сукупність факторів, умов, закономірностей взаємодії людини з оточуючою дійсністю, що забезпечують її функціонування у світі. По суті, психологічний механізм являє собою постійно діючу або ситуативну цілісну психологічну систему, що забезпечує функціонування й розвиток особистості. Таке тлумачення сутності психологічного механізму потребує розкриття змісту його психологічної системи, що і є метою даної публікації.

Результати теоретичного аналізу. Виходячи із наявних теоретико-методологічних підходів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16], на яких ґрунтується дослідження, психологічний механізм ми розглядаємо як психологічну систему засобів функціонування й розвитку наукового потенціалу особистості.

Концептуальну основу дослідження психологічних механізмів розвитку наукового потенціалу особистості в контексті культуротворчої моделі складають наступні положення:

– основою систематизації психологічних механізмів розвитку наукового потенціалу є структура наукового потенціалу особистості та рівень її функціонування;

– один психологічний механізм може включати в себе інші механізми, а сам, у свою чергу, входить до будь-якого більш загального психологічного механізму. При цьому всім психологічним механізмам притаманні особливості механізму інтеріоризації як "механізму механізмів";

– кожен психологічний механізм включає в себе у різному співвідношенні процеси диференціації та інтеграції як базові у розвитку і становленні людини в культурі;

– психологічний механізм як система складається із підсистем, ступінь активізації яких неоднаковий і залежить від того, для виконання якої саме функції наукового потенціалу вони необхідні.

На основі цих теоретичних положень нами було виокремлено групи психологічних механізмів розвитку наукового потенціалу особистості залежно від рівня узагальненості та рівня функціонування.

Так, за рівнем *узагальненості* у нашому дослідженні виділено системні психологічні механізми, що забезпечують розвиток (створення і реалізацію) наукового потенціалу особистості як цілісного утворення та конкретні психологічні механізми, що забезпечують виконання та розвиток окремих функцій наукового потенціалу.

За рівнем *функціонування* виокремлюємо психологічні механізми на рівні окремої особистості (психологічні) та психологічні механізми на рівні малої соціальної групи, марковані як "соціально-психологічні".

У виокремленні системоутворюючих механізмів розвитку наукового потенціалу особистості ми спираємось на пропонувану нами трьохмірну модель простору наукової праці: наукова діяльність, наукове спілкування і особистість вченого. Ґрунтуючись на аналізі психолого-педагогічних досліджень творчості загалом і наукової – зокрема, доцільно означити творче начало як провідне в утворенні особистості ученого. Водночас, за Л. Виготським і С. Рубінштейном [8; 14], зміст поняття "творчість" найбільш виразно втілюється в особистісній якості "самостійність".

Самостійність як системоутворююча властивість особистості ученого інтеріоризується, у свою чергу, у таких системних психологічних механізмах розвитку наукового потенціалу:

– ціннісно-сміслові механізми;

– механізми саморегуляції (самопізнання, зв'язок ідентифікації і відчуження, зв'язок самоактуалізації із задоволеністю);

– рефлексивні механізми (предметна, системна та метарефлексія).

Так, за гуманістичними філософськими концепціями ХХ ст., культуротворчість у її ціннісно-сміслових механізмах є однією із сутнісних характеристик людини у цілому (М. Бердяєв, А. Гелен та ін.). Зокрема, за А.Бергсоном, саме "потреба у творчості" визначає основні "життєві поривання" людини. При цьому творчість спрямовується не лише назовні, але й усередину – на самопізнання й творення власного Я, нових можливостей розуму і волі.

У процесі культуротворення формуються такі значущі особистісні новоутворення, як особлива внутрішня позиція, розвинута творча уява і узагальнення переживань, спираючись на які людина розширює межі зовнішнього світу завдяки своїй цілеспрямованій і продуктивній активності. Результатом і механізмом культуротворення постає певне мотиваційно-ціннісне ставлення особистості до дослідницької діяльності.

Проте традиційна освітня модель, побудована на принципах раціонально-нормативного підходу, не здатна створити умови для сучасного культуротворчого процесу, у якому становлення особистості передбачає не лише входження у культуру науки, але й продукування її цінності як такої. Адже творчість, зокрема й наукова, повинна бути іманентна освіті, а не тільки предметом епізодичної діяльності.

Як відомо, підходи гуманістичної психології (А. Маслоу) розглядають самоактуалізацію як системний механізм розвитку особистості, її смислового поля. Так, самоактуалізація у сфері наукової діяльності дозволяє осмислити її життєву важливість для особистості, породити особистісний смисл цієї діяльності, піднести на новий ступінь не лише діяльність, але й самого себе у своєму розвитку. Водночас якщо інтенція самоактуалізуватися як природна особливість притаманна кожній людині (К. Роджерс), то здатність до самоактуалізації реально набувається лише тією особистістю, яка успішно здолала шлях індивідуації (А. Юнг), набула зрілості, тобто створила структурований простір особистісних смислів.

А відтак на початках оволодіння особистістю культурою наукової праці одним із завдань педагогічної системи "науковий потенціал особистості" є завдання перетворення інтенції самоактуалізації у здатність самоактуалізуватися як особистісну компетентність.

Як відомо, наукова творчість – це співтворчість на засадах колективного начала, наукове знання кристалізується у різноманітних контекстах спілкування – у партнерстві, діалозі, дискусії тощо. Однак це й відчужує особистість ученого від її індивідуальності, робить її конформною. Водночас відчуження, зберігаючи "самість", індивідуальність особистості дослідника, ставить його в опозицію до наукового співтовариства, позбавляючи можливості самоактуалізуватися.

Отже, механізмом, що запускає розвиток наукового потенціалу особистості, є зв'язок самоактуалізації із задоволеністю дослідницькою діяльністю. Задоволеність розглядається нами як ступінь співвіднесення людиною своїх актуальних і потенційних можливостей у сфері науки, свого актуального рівня розвитку із вимогами, що висуваються до дослідника (інформацією субкультури). Адже задоволеність працею, собою і життям є, як відомо, критеріальним показником, а її міра – рушійною силою професіоналізації та соціалізації.

Водночас розвиток наукового потенціалу – це оптимізація творчості, мисленнєвої діяльності також шляхом підвищення рефлексивної культури мислення. Адже саме наукова рефлексія як компонент творчості забезпечує переосмислення змісту свідомості її суб'єкта – ученого, самоудосконалення його особистості як творця та формування особистісної готовності до реалізації наукового потенціалу. Отже, наукова рефлексія виступає системним механізмом розвитку наукового потенціалу.

А відтак активне запровадження в освітній процес вищої школи рефлексивної практики сприяє розвитку у студентів, аспірантів рефлексивної позиції як базового механізму розвитку й реалізації наукового потенціалу. Рефлексуюча діяльність забезпечує аналіз здійснюваних досліджень, виокремлення нових засобів для побудови більш досконалих процесів науково-пошукової діяльності, сприяє оволодінню культурою наукової праці.

Висновки

Теоретичне дослідження дозволило уточнити механізми розвитку наукового потенціалу особистості, а саме:

- засвоєння, прийняття студентами, магістрантами, аспірантами цінностей культуротворення як основи мотивації дослідницької діяльності;
- усвідомлення необхідності орієнтуватися на культуротворення та культуротворчість діяльності;
- оволодіння методами і засобами розвитку наукового потенціалу;
- орієнтація на культурно-дослідницький вектор поведінки;
- проектування і запровадження моделей культури наукової праці в навчально-пізнавальну (учні), навчально-дослідницьку (студенти) або у дослідницьку діяльність (аспіранти).

Таким чином, дослідження психологічних механізмів розвитку наукового потенціалу особистості показало наступне:

- найбільш продуктивними й значущими підходами до дослідження механізмів розвитку наукового потенціалу особистості є аксіологічний, діяльнісний і акмеологічний;
- наявні дві основні групи психологічних механізмів – за рівнем узагальнення (перша), яка включає системні і конкретні, що пов'язані із сутністю та структурою наукового потенціалу особистості; за рівнем функціонування (друга група), яка включає відповідно особистісні й соціально-психологічні механізми;
- активізація зазначених психологічних механізмів зумовлює якісні новоутворення наукового потенціалу за стадіями його розвитку (пізнавально-орієнтовний, потребово-пошуковий і активно-діяльнісний);
- до структури системних механізмів розвитку наукового потенціалу особистості входять ціннісно-сміслові механізми, механізми самореалізації у підсистемах самопізнання, ідентифікації, відчуження, самоактуалізації; задоволеності, рефлексивні механізми (системна, предметна і метарефлексія);
- до структури конкретних механізмів розвитку наукового потенціалу особистості входять прийняті студентами, аспірантами цінності культурооволодіння дослідницької діяльності як керівництва до дії, орієнтованість на культурно-дослідницький модус поведінки та оволодіння методами й засобами розвитку наукового потенціалу;
- до структури соціально-психологічних механізмів входять залученість до спільної дослідницької діяльності, готовність ефективно взаємодіяти у різних комунікативних ситуаціях і позитивно впливати на інших за умов групової роботи.

Використані джерела

1. Драгомирова І. Концептуальні аспекти формування сучасного спеціаліста / І. Драгомирова // Вища школа. – 2001. – № 2-3. – С. 49-52.
2. Зязюн І. Естетична регуляція цінностей свідомості / І. Зязюн // Вища освіта України. – 2005. – № 3. – С. 5-12.
3. Поротій Я.І. Особливості ціннісно-мотиваційної сфери студента / Я.І. Поротій // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2. – С. 36-39.
4. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея, НВ, 2009. – 512 с.
5. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А.Г. Асмолов. – М.: Вороняк, 1996. – 768 с.
6. Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование (логико-психологический анализ) / А.В. Брушлинский // Субъект: мышление, учение, воображение. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО "Модэк", 1996. – 392 с.
7. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. – Ростов н/д: изд-во Рост. ун-та, 1983. – 173 с.
8. Выготский Л.С. Воображение и его развитие в детском возрасте: [собр. соч. в 6 т.] / Л.С. Выготский; [под ред. В.В. Давыдова]. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2: "Проблемы общей психологии". – С. 436-454.
9. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Издательство "Питер", 1999. – 368 с. – (Серия: "Мастера психологии").
10. Исаев И.Ф. Исследовательская культура как фактор саморазвития старшеклассников в профильном обучении: [монография] / И.Ф. Исаев, Г.Ф. Макотрова. – Белгород: Изд-во Бел ГУ, 2007. – 236 с.
11. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.

12. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 486 с.
13. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д.А. Леонтьев // Учёные записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова / [под ред. Б.С. Братуся, Д.А.Леонтьева]. – М.: Смысл, 2002. – Вип. 1. – С. 56-65.
14. Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / [Пономарёв Я.А., Козленко В.Н., Семёнов И.И. и др.]; под ред. Я.А. Пономарёва. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – [4-е изд.]. – СПб.: Издательство "Питер", 1999. – 720 с.
16. Фельдштейн Д.И. О состоянии и путях повышения качества диссертационных исследований по педагогике и психологии / Д.И. Фельдштейн // Педагогика. – 2008. – С. 3-14.
17. Яковлева Е.Л. Психология развития творческого потенциала / Е.Л.Яковлева. – М.: Флинта, 1997. – 224 с.

Iurchenko Z.V.

SCIENTIFIC POTENTIAL OF THE PERSON: PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ACTUALIZATION

The paper is a theoretical analysis of the psychological background of actualization of scientific potential of the individual. The main components of the process of development of scientist's personality in accordance with culture creative model are specified. The author systematized the array of new psychological features of the person that appear as a result of the researcher mastery that is the key to its success.

Key words: *scientific potential of the individual, psychological mechanisms actualization, creative culture model of the researcher.*

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013 р.